

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ КОГЕРЕНТНОСТІ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття містить короткий огляд еволюції поняття когерентності на різних етапах розвитку лінгвістики тексту, оскільки разом з еволюцією дефініції «тексту», змінюється також визначення поняття «когерентності». В той час, як на початку становлення лінгвістики тексту під когерентністю розуміли зв'язність у синтаксичних структурах речень одного тексту, зараз можна спостерігати суттєве розширення цього поняття до аналізу на граматичному, тематичному, комунікативно-прагматичному та інших рівнях. У статті також окреслено перспективи в дослідженні когерентності тексту.

Ключові слова: текст, когерентність тексту, комунікативно-прагматичні моделі тексту, структурно-граматичне тлумачення тексту, семантичні моделі аналізу тексту.

Статья содержит краткий обзор эволюции понятия когерентности на разных этапах развития лингвистики текста, так как вместе с эволюцией дефиниции «текста», изменяется также определение понятия «когерентности». В то время как в начале становления лингвистики текста под когерентностью понимали связность в синтаксических структурах предложений текста, сейчас можно наблюдать существенное расширение этого понятия за счет анализа на грамматическом, тематическом, коммуникативно-прагматическом и других уровнях. В статье также обозначены перспективы в исследовании когерентности текста.

Ключевые слова: текст, когерентность, коммуникативно-прагматические модели текста, структурно-грамматическое толкование текста, семантические модели анализа текста.

The article includes a brief overview of the evolution of the concept of coherence in different stages of text linguistics development, as far as with the evolution of the definition of «text», the definition of «coherence» also changes. While at the beginning of the establishment of text linguistics under the «coherence» scientists understood the connection of syntactic structures of sentences in a text, we can observe a significant expansion of this concept to the analysis on grammatical, thematic, communicative and pragmatic and other levels. The paper also outlines the perspectives in the future studies of the coherence of the text.

Key words: text, text coherence, communicative and pragmatic interpretation of the text, structural and grammatical interpretation of the text, semantic models of text analysis.

1. До визначення поняття когерентності на різних етапах розвитку лінгвістики тексту

Явище когерентності, яке реалізується через цілісність тексту, є ключовим поняттям для лінгвістики тексту, як один з основних критеріїв текстуральності. На різних етапах розвитку лінгвістики тексту діяли різні підходи щодо того, як слід тлумачити саме поняття «текст», а відповідно і «текстову когерентність».

1.1. Структурно-граматичне тлумачення тексту

До становлення лінгвістики тексту як окремої дисципліни, лінгвістичні дослідження тексту обмежувались аналізом окремих його речень. Проте оскільки такий підхід міг пояснити далеко

не всі пов'язані з текстом мовні феномени, у 60-х рр. 20 ст. його розширили до структурно-граматичного тлумачення тексту. Текст тоді визначали як «понадфразове ціле» – під цим розуміли конструкцію, що складається щонайменше з двох речень. [порівн. 15, с. 12–14]. Цим пояснюється також той факт, що методи аналізу в перших працях лінгвістики тексту були запозиченими з граматичних досліджень речення.

Серед найважливіших представників структурно-граматичних досліджень тексту слід відзначити Р. Гарвега [8], Г. Вайнріха [16] та К.-Е. Гайдольфа [9].

Г. Вайнріх у своїй праці 1968 р. намагався описати понадфразові єдності на основі структура-

літських методів аналізу. Його цікавила, поруч з іншим, напр., функція означеного та неозначеного артикля в межах одного тексту. К.-Е. Гайдольф у своїх дослідженнях намагався вивести правила контекстуальних закономірностей між реченнями. Зокрема, він з'ясував, що наголос, інтонація та порядок слів у межах певного речення залежать від організації сусідніх речень.

У 1968 р. Р. Гарвег визначає текст як «послідовність мовних одиниць, яка досягається через безперервні прономінальні ланцюжки» [8, с. 9]. За Р. Гарвегом, когерентність тексту реалізується в синтаксичному явищі прономіналізації, яке у свою чергу знаходить вираження у принципі повтору. На думку дослідника, найчистішими представниками прономіналізації є займенники *він/вона/воно*.

У процесі розвитку лінгвістики тексту поняття прономіналізації набуло, однак, ширшого значення. Б. Совінські (Bernhard Sowiński) зачислив до прономіналізації також інші «елементи-замінники», напр. синоніми, гіпероніми та ін. [порівн. 13, с. 24].

К. Брінкер [1], у свою чергу, спростив введену Р. Гарвегом класифікацію та поділив запропоновані науковцем форми повтору на дві групи: 1) експліцитний (базується на референтній ідентичності мовних виразів – напр. дослівний, синонімічний, займенниковий) та 2) імпліцитний повтор (базується на частковій кореферентності – напр., зв'язки між словами, що належать до однієї логічної, онтологічної, культурної, ситуативної сфери).

Згідно з К. Ганзель [6], роль повторів у досягненні текстової когерентності є хоча й беззаперечно важливою, однак вона є також «необов'язковою та недостатньою умовою досягнення когерентності, тому що, за певних обставин, остання може знаходитись глибше і не обов'язково мусить впливати із (референтного) співвідношення 1:1 на поверхні тексту» [6, с. 39].

Таким чином, дослідники дійшли висновку, що когерентність тексту слід пояснювати швидше на тематичному рівні.

1.2. Семантичні моделі аналізу тексту

Коли у 70-х рр. утвердилась думка, що для пояснення явища когерентності сам аналіз поверхневих структур тексту є недостатнім, на передній план у дослідженнях лінгвістики тексту вийшов аналіз семантичних структур. Семантичні моделі опису тексту займалися змістовою структурою в межах одного тексту. Семантичні концепції тексту представлені в працях Ф. Данеша [4], Т. Ван Дейка [14], Й. Петьюфі [14] та інших лінгвістів. Ключовими для цього підходу є такі поняття як «ізопоп», «тема-рематичні структури» та «пропозиція».

1) Структурно-семантична теорія ізопопів була розроблена лінгвістом А. Ж. Греймасом у 1971 р. і має багато спільного з синтагматичним описом прономіналізації структурно-граматичної теорії тексту. В рамках цієї моделі когерентність визначають як властивість тексту, що досягається за допомогою лексичних індикаторів, які перебувають між собою у відношенні референтної подіб-

ності/ідентичності. Такі ізопопні ланцюжки можуть утворюватись за допомогою дослівного, синонімічного, антонімічного та інших видів повтору.

Відштовхуючись від теорії про ізопопи, В. Каллмейер визначає текст як «сукупність від 1 до n ізопопних площин [...], при тому, що кількість таких площин залежить від кількості домінуючих у тексті ознак» [11, с. 147].

2) В основі концепції теми-реми лежить повтор певного (як правило, визначеного на початку тексту) референта. Найважливішими доробками в цій сфері є праці Ф. Данеша. Лінгвіст визначає текстову структуру як «послідовність тем». «Тематична структура тексту полягає, власне, у переплетенні тем, їхньому співвідношенні між собою та ієрархії, в їхньому відношенні до окремих частин тексту, до цілого тексту, а також до ситуації» [4, с. 74]. Такий комплекс тематичних зв'язків Ф. Данеш називає «тематичною прогресією» і визначає п'ять основних типів останньої. Однак у текстах ці типи вкрай рідко зустрічаються в чистому вигляді, що суттєво ускладнює процес аналізу тема-рематичної моделі.

3) Пропозиційний підхід до тексту розглядає тексти як комплексні утворення, що містять словесно реалізовані пропозиції (*propositio*). Поняття пропозиції виходить з теорії мовленнєвих актів, в якій воно позначає складову частину мовленнєвого акту, в якій мовець посилається на об'єкти світу (референція), про які він робить певне судження (предикація).

Залежно від способу зв'язку в тексті, Г. Ізенберг [10] розрізняє 12 типів організації тексту, в яких, на думку лінгвіста, реалізується семантична когерентність.

1.3. Комунікативно-прагматичні моделі тексту

У комунікативно зорієнтованій лінгвістиці тексту під мовою розуміють інструмент суспільної комунікації. На цьому етапі розвитку лінгвістики тексту вживання мови пояснювали через комунікативний процес. Роль найважливіших у цьому процесі факторів відіграють продуцент тексту (з усією його соціальною та ситуативною передісторією), а також взаємодія між мовцем та слухачем. У рамках цієї теорії «текст» розуміють як впорядковану кількість іллокуцій, які можна розпізнати за допомогою певних індикаторів. При цьому лінгвістика тексту звертається до поняття іллокуцій, розвинутого в рамках теорії мовленнєвих актів. Представниками цього підходу є, напр., З. Шмідт [12], Е. Гюліх [7], В. Райбле [7] та Е. Козеріу [3].

У межах цього комунікативно зорієнтованого напрямку «текст» визначають як «комплексну мовленнєву дію, при якій мовець намагається встановити зі слухачем певний комунікативний зв'язок» [1, с. 15]. Таким чином, лінгвістика тексту, зорієнтована на комунікацію, ставить питання про мету, з якою той чи інший текст продукується/використовується в певній комунікативній ситуації.

З. Шмідт розвинув власну модель теорії тексту. Так, за З. Шмідтом, «текст – це складова частина комунікативного акту, виражена за допомогою

мовних засобів [...], яка є тематично спрямованою і виконує певну видиму комунікативну функцію [...)]. [12, с. 13].

Е. Гюліх і В. Райбле у спільній праці 1977 р. виходять з того, що мовлення є цілеспрямованою діяльністю. В розробленій ними лінгвістичній комунікативній теорії автори розрізняють два види релевантних для тексту ознак: 1) інтралінгвістичні текстові ознаки (з посиланням на фактор мовної системи); 2) екстралінгвістичні текстові ознаки (включають такі фактори як «мовець», «слухач», «комунікативна ситуація» та ін.). Виходячи з аналізу першої групи ознак, текст розглядають як комплексний мовний знак, утворений згідно з правилами мовної системи. При врахуванні екстралінгвістичних ознак «текст» і «комунікативний акт» є взаємозумовлюючими поняттями.

Е. Козеріу також розробив власну модель тексту, беручи до уваги комунікативно-прагматичні фактори. В моделі, названій науковцем «лінгвістика смислу», Е. Козеріу трактує мовний знак як визначальний елемент творення смислу. Смысл тексту впливає із комбінації всіх присутніх у ньому зв'язків між знаками. Таким чином, текстова модель Е. Козеріу є цікавим симбіозом між лінгвістикою тексту та літературознавством.

1.4. Інтегративна модель тексту

На основі аналізу трьох попередніх підходів лінгвістики тексту представники інтегративного підходу розробили власну модель тексту, в якій зосереджено увагу власне на зв'язку між функцією та структурою тексту; і саме таким чином, що структура тексту пояснюється функціонально. Отже, при аналізі тексту поєднуються граматичні та прагматичні підходи.

М. Вассілакоу і М. Гарварт [15] називають цей напрямком лінгвістики тексту «когнітивно-процедуральним підходом», оскільки його розвиток відбувався під впливом когнітивної психології. У центрі зацікавлені представників цього підходу знаходяться в першу чергу стратегії творення та сприйняття тексту, а також екстралінгвістичні знання комунікантів.

Перші представники інтегративного підходу В. Кінч та Т. Ван Дейк розробили міждисциплінарну, семантично спрямовану, когнітивну текстову модель, в якій здійснили спробу «детально розглянути різні процеси, що уможливають як продукування, так і рецепцію текстів»; цього однак вдалось досягти головним чином через аналіз його граматичних структур.

2. Сучасні дослідження поняття когерентності тексту

Здійснивши аналіз теоретичних праць з лінгвістики тексту, можемо зробити висновок, що на сьогодні поняття когерентності тексту досліджується на різних рівнях.

На граматичному рівні маємо справу з дослідженням синтаксично-семантичних зв'язків між сусідніми реченнями тексту. Серед інших мовних засобів цього рівня значну роль відіграє явище повтору, якому надають особливого значення для досягнення когерентності тексту.

На тематичному рівні йдеться про аналіз когнітивної зв'язності тексту. У дослідженнях К. Брінкера зміст тексту подано як результат розгортання основної інформації або теми за допомогою певних принципів. Поняття «зміст тексту» позначає хід думок, який стосується осіб, предметів, подій, та ін., у межах певного тексту.

Виходячи з комунікативно-прагматичної точки зору, вирішальним фактором у поясненні когерентності текстів є поняття «функції тексту». Це поняття позначає виражений певними ознаками комунікативний намір адресанта. Завданням адресата є розпізнати такий намір. Функція тексту визначає його комунікативний модус – вид комунікативного контакту, що його адресант через текст намагається встановити з адресатом.

3. Перспективи в дослідженні поняття когерентності

Актуальною проблемою розгляду когерентності вважаємо дослідження її у діалогічному тексті. До сьогоднішнього дня поняття «тексту» включає в себе продукт як монологічного, так і діалогічного мовлення. Текст як мовленнєвий акт може реалізовуватись як монологічно, так і діалогічно. Проте, оскільки комунікація найповнішим чином реалізовується саме в діалогічному мовленні, то при дослідженні діалогічних текстів, йдеться не лише про структуру та функції мовних одиниць, але й про сам процес організації таких текстів. Власне, особлива структурна і комунікативна організація діалогів дозволяє зробити висновок про те, що в діалогічному тексті діють свої, відмінні від монологічних, характеристики когерентності. Тому особливо актуальними та затребуваними в галузі лінгвістики тексту вважаю дослідження особливостей когерентності саме в діалогічних текстах. Такі тексти є цікавими ще й тому, що в них можна спостерігати, напр., повну відсутність граматичної та тематичної когерентності при її збереженні на комунікативному рівні. В такому випадку явище когерентності є зв'язком між лінгвістикою тексту та комунікативною лінгвістикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Brinker, Klaus. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. Berlin, 1997. – 179 с.
2. Brinker, Klaus / Sager, Sven F. Linguistische Gesprächsanalyse. Eine Einführung. Erich Schmidt Verlag. Berlin, 2010. – 204 с.
3. Coseriu, Eugenio. Textlinguistik. Eine Einführung. 3 Aufl. Tübingen / Basel, 1994. – 247 с.
4. Danes, Frantisek. Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. – B : Folia linguistica 4, 1970. – С. 72–78.
5. De Beaugrande, Robert A. / Dressler, Wolfgang U. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen 1981. – 290 с.
6. Gansel, Christina / Jürgens, Frank. Textlinguistik und Textgrammatik. Eine Einführung. 2. Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen, 2007. – 265 с.
7. Gülich, Elisabeth / Raible, Wolfgang. Linguistische Textmodelle. Grundlagen und Möglichkeiten. – München, 1977. – 353 с.

8. Harweg, Roland. Pronomina und Textkonstitution. – München, 1968. – 392 с.
9. Heidolph, Karl E. Kontextbeziehungen zwischen Sätzen in der generativen Grammatik. B: Steger, Hugo (Hrsg.) : Vorschläge für eine strukturelle Grammatik des Deutschen. Darmstadt, 1970. – С. 78–87.
10. Isenberg, Horst. Einige Grundbegriffe für eine linguistische Texttheorie. – B: Daneš, Frantisek; Viehweger, Dieter (Hrsg.): Probleme der Textgrammatik 1. Berlin (Akademie – Verlag), 1976. – С. 47–145.
11. Lektürekolleg zur Textlinguistik / Hrsg. W. Kallmeyer, W. Klein, R. Meyer-Hermann, K. Netzer, H. J. Siebert. 3. Aufl. Frankfurt, 1980. – 295 с.
12. Schmidt, Siegfried. Texttheorie. Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation. – München, 1973. – 184 с.
13. Sowinski, Bernhard. Textlinguistik. Eine Einführung. – Stuttgart : Kohlhammer, 1983. – 325 с.
14. Van Dijk, Teun A. / Ihwe, Jens / Petoefi, Janos / Rieser, Hannes. Zur Bestimmung narativer Strukturen auf der Grundlage von Textgrammatiken. – Hamburg, 1972.
15. Vassilakou, Maria / Harwart, Miriam. Textlinguistik. B: Einführung in die synchrone Sprachwissenschaft. Wien, 1999. – С. 12–23.
16. Weinrich, Harald. Textlinguistik. Zur Syntax des Artikels in der deutschen Sprache. B: Jahrbuch für Internationale Germanistik I. 1969. – С. 61–74.

© Шабайкович І. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 12.04.2013 р.

ШАБАЙКОВИЧ Ірина Вячеславівна – аспірантка першого року навчання кафедри німецької філології факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, лінгвостилістика, літературознавство.